

Ο Κόσμος του Ντοστογιέφσκι και εμείς

Εισήγηση στο αφιέρωμα του Α΄ Αρσακείου Λυκείου Ψυχικού
στον Φιόντορ Μιχαήλοβιτς Ντοστογιέφσκι,
με αφορμή τη συμπλήρωση 200 χρόνων από τη γέννησή του
22.11.2021

Σταύρου Γιαγκάζογλου

Εισαγωγικά

Φιοντόρ Μιχαήλοβιτς Ντοστογιέφσκι (1821-1881)

Ο Ντοστογιέφσκι δεν υπήρξε, όπως ο Τολστόι, πλούσιος με μεγάλες ιδιοκτησίες. Αστός, δίχως περιουσία, συγγραφέας που έζησε γράφοντας, δημιούργησε μέσα στη διαρκή αγωνία της ύπαρξης. Από το κάτεργο της Σιβηρίας ως την επιστροφή του στην ελευθερία, ζώντας πάντοτε με το απρόβλεπτο βάσανο της επιληψίας του και παλεύοντας για την επιβίωσή του ο Ντοστογιέφσκι επέδειξε υπεράνθρωπη ενεργητικότητα και εξαιρετικό πάθος για τη ζωή και τη λογοτεχνία.

Δεν γνώρισε την καθολική αναγνώριση και τη δόξα παρά μόνο στο τελευταίο έτος της ζωής του. Ωστόσο, η υστεροφημία τον τοποθέτησε πιο πάνω ίσως και από τον Τολστόι, στο επίπεδο των μεγαλύτερων πνευμάτων της παγκόσμιας λογοτεχνίας. Το ερώτημα Ντοστογιέφσκι ή Τολστόι κυριάρχησε για πολλές δεκαετίες στους ρωσικούς πνευματικούς κύκλους του 19ου και του 20ου αιώνα. Ο Φιοντόρ Μιχαήλοβιτς Ντοστογιέφσκι με οξύτητα και οδύνη εξέφρασε τη μεταφυσική αγωνία του συνάμα όμως και τη θερμή πίστη του στο πρόσωπο του Χριστού και στον ρωσικό λαό και συνάμα ανανέωσε τη μυθιστορηματική τέχνη δημιουργώντας ένα πολύπλευρο πνεύμα σκέψης.

Οι σύγχρονοί του, στην καλύτερη περίπτωση είδαν στον Ντοστογιέφσκι μία αδέξια και ανυπότακτη ιδιοφυΐα και στη χειρότερη έναν σκανδαλοθήρα συγγραφέα, έναν μανιακό για ό,τι ήταν υπερβολικό και ασυνήθιστο. Ο φιλόσοφος Νικολάι Μπερδιάγιεφ δείχνει να πλησιάζει την αλήθεια: «Για να διαισθανθούμε πράγματι τον συγγραφέα των *Καραμαζώφ*, του *Ηλίθιου* και των *Δαιμονισμένων*, είναι απαραίτητο να έχουμε μια ψυχή με μια ορισμένη διάπλαση... και πρέπει να περιμένουμε τον 20ό αιώνα για να βρούμε παρόμοιες ψυχές».

Ο Ντοστογιέφσκι γεννήθηκε στη Μόσχα, έζησε όμως στην Αγία Πετρούπολη όπου και πέθανε. Δεν έλαβε πανεπιστημιακή μόρφωση παρά μόνο στο περιθώριο των μαθημάτων της Στρατιωτικής Σχολής Μηχανικών όπου η γενική παιδεία είχε τη θέση της. Διάβαζε με πάθος Χόφμαν, Μπαλζάκ, Γκαίτε, Ουγκό, Πασκάλ, Σαίξπηρ, Θερβάντες κ.ά. Από μικρός είχε στην οικογένειά του και συγκεκριμένα από τη μητέρα του ολόθερμη αγάπη για τον Χριστό, η οποία τον οδήγησε να ενδιαφέρεται για τους ταπεινούς και καταφρονεμένους, για τις κοινωνικές μεταρρυθμίσεις και αλλαγές στην αχανή Ρωσία. Η ανάμιξή του στον κύκλο του Πετρασέφσκι του στοίχισε τέσσερα χρόνια στη Σιβηρία (1850-1854) και έκπτωση σε απλό στρατιώτη. Τη νύχτα των Χριστουγέννων, η πόλη γιόρταζε και ο Ντοστογιέφσκι την διέσχιζε με προορισμό τη Σιβηρία. Στο κάτεργο της Σιβηρίας διαβάζει το Ευαγγέλιο και Πατέρες της Εκκλησίας, τους κλασικούς και ό,τι εκδόθηκε στη Ρωσία κατά τη φυλάκισή του. Ερωτεύεται τρελά τη Μαρία Ισάγιεβνα που δεν μοιάζει να τον αγαπάει. Τελικά πριν δεχτεί να παντρευτεί τον Ντοστογιέφσκι, προτιμάει ένα δάσκαλο. Γεμάτος λύπη, πόνο και καημό, ο Ντοστογιέφσκι καταρρέει, σβήνεται όπως ο ήρωας στους *Φτωχούς* ή στις *Λευκές Νύχτες*. Μετά τον θάνατο της Μαρίας, παντρεύεται την Άννα Γκρηγορίεβνα.

Ο Ντοστογιέφσκι και η εποχή του

Η Ρωσία και η Ευρώπη. Η μεγάλη πρεσβεία και οι μεταρρυθμίσεις του Μ. Πέτρου. Η οικοδόμηση μιας ευρωπαϊκής μεγαλούπολης: η Αγία Πετρούπολη. Το ρωσικό πνεύμα, βαθιά μυστικιστικό. Ο μυστικισμός της στέπας, η αιρετική Δύση. Ναπολεόντιοι πόλεμοι, ήττα των Γάλλων. Η οικουμενική αποστολή της Ρωσίας. Σλαβόφιλοι και Δυτικιστές. Κυριέφσκι, Κομιακώφ, Φιλοκαλία και Μονή της Όπτινα. Οι Ρώσοι στάρετς και η προσωπογραφία του στάρετς Ζωσιμά στους Αδελφούς Καραμαζώφ.

Ο Ντοστογιέφσκι και η ευρωπαϊκή σκέψη

Ο Ντοστογιέφσκι είναι ένας βαθύτατα ευρωπαίος και οικουμενικός συγγραφέας.

Βαθύτατα Ρώσος, αλλά, ακριβώς γι' αυτό, επειδή έχει ταυτότητα, είναι βαθιά οικουμενικός. Αγαπάει τον άνθρωπο, όχι την αφηρημένη ιδέα της ανθρωπότητας που επινόησε η Δύση.

Ο αντιδυτικισμός και ο αντικαθολικισμός του Ντοστογιέφσκι. Το ευκλείδειο πνεύμα και οι στιλπνές επιφάνειες του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Ο Ντοστογιέφσκι διαισθάνεται και καταγγέλλει τα αδιέξοδα της νεωτερικότητας. Η τραγωδία του ανθρώπινου προσώπου. Αν ψέγει τη Δύση, το κάνει με πόνο ψυχής, επειδή καταλαβαίνει ότι στη

Δύση έχουν αναγορεύσει από καιρό το “καλό” και το “κακό” σε ανεξάρτητες ηθικές κατηγορίες, ερήμην του ανθρώπου, και αγαπούν την “ανθρωπότητα” ως αφηρημένη και γενική σύλληψη, ανίκανοι να αγαπήσουν τον αληθινό, συγκεκριμένο άνθρωπο, εν ονόματι μας υποκριτικής “καθαρότητας”. Πίσω από τις ιδέες αυτές βρίσκεται ο γερμανικός ιδεαλισμός του Χέγκελ, ο ρομαντισμός, ο υλισμός-θετικισμός του 19ου αι., ο αθεϊσμός, ο σοσιαλισμός κ.λπ.

Θεολογία και λογοτεχνία στον Ντοστογιέφσκι

Ιδεολογικό, ψυχολογικό ή φιλοσοφικό μυθιστόρημα; Προμήνυμα του υπαρξισμού!

Όλα του τα έργα είναι η διαρκής του προσπάθεια να αναμετρηθεί με τον Θεό που αναζητούσε μέσα από τη γραφή του, είναι ένας διαρκής αγώνας να αναζητήσει το επέκεινα στο τώρα. Ταγμένος και αφοσιωμένος έγραψε το σημαντικότερο βιβλίο του στο τέλος, «Αδελφοί Καραμαζώφ», σαν να ήθελε να αφήσει για πάντα το αποτύπωμά του στον κόσμο από τον οποίο πολύ βασανίστηκε και λίγο κατανοήθηκε.

Το μοναδικό αντικείμενο του έργου του είναι η ανθρώπινη ψυχή με τις αντιφάσεις και τα τραγικά της πεπρωμένα. Ο μεγαλοφυής Ρώσος μυθιστοριογράφος, υπήρξε ένα σπάνιο κράμα ευαισθησίας και ιδιοφυΐας.

Η κληρονομιά του Ντοστογιέφσκι

Προικισμένος όμως με μια ευφυΐα που ποτέ δεν άφησε να σκουριάσει, και που αργότερα θα γινόταν φιλοσοφική λίθος για τους Νίτσε, Μαν, Χέμινγουεϊ, Γουλφ, Τζόις, Αϊνστάιν, Φρόιντ, Καμύ και πολλούς άλλους.

Ο Καμύ στον *Μύθο του Σίσυφου* είχε σχολιάσει χαρακτηριστικά ότι στους Αδερφούς Καραμαζώφ ο Ντοστογιέφσκι είναι πολύ πιο πειστικός στην έκφραση της αμφιβολίας για την ύπαρξη του Θεού που εκφράζει ο Ιβάν, παρά για τη βεβαιότητα της πίστης που εκφράζει ο Αλιόσα και που υποτίθεται ότι άλλωστε εκφράζει και τον ίδιο.

Ο Αλμπέρ Καμύ τον χαρακτήρισε ως μεγάλο προφήτη του 20ου αιώνα, ο Φρόιντ εκτίμησε ως τον σημαντικότερο συγγραφέα μετά τον Σαίξπηρ και τους *Αδερφούς Καραμαζώφ* ως το σημαντικότερο μυθιστόρημα όλων των εποχών. Ο Αϊνστάιν τον θεωρούσε σπουδαίο εξερευνητή της ανθρώπινης πνευματικότητας και ο Νίτσε ως τον μοναδικό ανατόμο της ανθρώπινης ψυχής από τον είπε ότι μπόρεσε πραγματικά να μάθει. Ο δε Κάφκα ταυτιζόταν ψυχικά μαζί του.

Ένας άλλος από τους μεγάλους σοφούς της εποχής μας, ο κριτικός Τζορτζ Στάινερ, είχε προχωρήσει σε μια άτυπη διαίρεση της ιστορίας του μυθιστορήματος σε δύο βασικές παραδόσεις, με κύριους εκφραστές τους δύο μεγάλους Ρώσους συγγραφείς. Στο περίφημο ερώτημα, λοιπόν, «Τολστόι ή Ντοστογιέφσκι», στο πρώτο του βιβλίο, ο Στάινερ απορρίπτει τη σχετικοποίηση της καλλιτεχνικής αξίας με τη δικαιολογία του γούστου και τοποθετεί τους δύο πεζογράφους αξιολογικά μόνους τους στο ανώτερο επίπεδο συγγραφικής δημιουργίας (όσον αφορά το μυθιστόρημα) στην ιστορία. Εκεί, ισχυρίζεται ότι ο Τολστόι ακολουθεί την *επική παράδοση* που πηγάζει από τον Όμηρο και ο Ντοστογιέφσκι τη *δραματική παράδοση* που έχει σαν μέγιστο εμπνευστή τον Σαίξπηρ. Αυτός ο διαχωρισμός του Στάινερ οριοθετεί ολόκληρη την εξέλιξη του μυθιστορήματος σε συνάρτηση με τους δύο σπουδαίους Ρώσους συγγραφείς, εδραιώνοντας την κομβική τους θέση στην παγκόσμια λογοτεχνία.

Τα βιβλία του Ντοστογιέφσκι έχουν μεταφραστεί σε παραπάνω από 170 γλώσσες. Ο Ντοστογιέφσκι επηρέασε πλήθος συγγραφέων και φιλοσόφων, από τον Άντον Τσέχωφ και τον Έρνεστ Χέμινγουεϊ μέχρι τον Φρίντριχ Νίτσε και τον Ζαν-Πωλ Σαρτρ.

Ο κόσμος του Ντοστογιέφσκι

Η δίψα για το απόλυτο του έρωτα και της ομορφιάς
Η τραγωδία του ανθρώπινου προσώπου
Η τραγική βίωση της ζωής – Ο Ντοστογιέφσκι εγκιβωτίζεται ο ίδιος μέσα στους ήρωές του, στα πάθη, στις αποτυχίες, και στις ανατάσεις τους
Η ιδιοφυΐα του Ντοστογιέφσκι φανερώνεται κυρίως στον τρόπο με τον οποίο διεισδύει στα αβυσσαλέα βάθη της ανθρώπινης ύπαρξης.
Όπως το έθεσε ο Τάσος Αθανασιάδης, η πορεία του ήταν προδιαγεγραμμένη από το κάτεργο στο πάθος
Ο έρωτας για τη Μαρία Ισάγιεβνα και η επάνοδός του στη ζωή
Άννα Γκριγκορίεβνα, η δακτυλογράφος και σύζυγος
Η δύσκολη συγγραφική πορεία
Το ρωσικό χριστιανικό ιδεώδες
Ο Ρώσος Χριστός στο πρόσωπο του Μίσκιν
Ο έρωτας ως τραγωδία της ύπαρξης: *Ο Ηλίθιος*
Ελευθερία, πίστη και αθεΐα: *Οι Δαιμονισμένοι*
Αλιόσα, ο τύπος του Μεγάλου Αμαρτωλού: *Οι Αδελφοί Καραμαζώφ*
Θεάνθρωπος και υπεράνθρωπος: *Ο Μύθος του Μεγάλου Ιεροεξεταστή*

Στα έργα του Ντοστογιέφσκι, τα οποία είναι τραγωδίες ιδιότυπης μορφής, όλα είναι πύρινα και δυναμικά. Μια προφητική ποιητική προσανατολίζει τη δραματουργία του Ντοστογιέφσκι προς το μέλλον. Οι ήρωες του αποκαλύπτουν την εκστατικότητα της

ύπαρξης, φανερώνοντας τις μυστικές διαστάσεις της ζωής του ανθρώπου. Η λογοτεχνία του Ντοστογιέφσκι θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «τραγωδία του Προσώπου». Ο Ρώσος συγγραφέας έστρεψε το βλέμμα και την προσοχή μας στη συγκεκριμένη ανθρώπινη ύπαρξη, στη μοναδική, ανόμοια και ανεπανάληπτη ιδιαιτερότητα κάθε ανθρώπου, η οποία δεν μπορεί υποβιβαστεί στο γενικό και αφηρημένο πεδίο της ανθρωπότητας ούτε να αναχθεί περαιτέρω σε κάποια έννοια γενικής ισχύος. Καμία γενική αρχή δεν είναι δυνατό να βρεθεί, η οποία να ερμηνεύει και να ξεκλειδώνει τους Αδελφούς Καραμαζώφ, τον πρίγκιπα Μίσκιν, τον Ρασκόλνικωφ, τον Σταυρόγκιν, τον Στάρετς Ζωσιμά. Καμία φιλολογική ανάλυση δεν είναι δυνατό να προσδιορίσει τον χαρακτήρα του Μαρμελάντωφ, της Γκρουσένκα, του Βερχοβένσκυ, της Ναστάσιας Φιλίποβνας.

Ο Ντοστογιέφσκι δεν επιδίωξε τη σύνθεση αλλά την ανάλυση. Αναλύοντας την ανθρώπινη ύπαρξη φανέρωνε την πληρότητα και καθολικότητά της, δηλαδή την ενότητά του συγκεκριμένου ανθρώπου ως προσώπου.

Το έργο του δεν συνιστά ούτε ηθογραφία ούτε ψυχολογία, πολλώ δε μάλλον ιδεολογία ή φιλοσοφία. Μέσα από την υψηλή καλλιτεχνική του δημιουργία, ο Ντοστογιέφσκι πασχίζει να αναδείξει το πρόσωπο του ανθρώπου στη δραματική αναμέτρησή του με την αλήθεια της ύπαρξης. Από αυτή την ανάδειξη προκύπτουν δευτερευόντως και η ψυχολογία, και η φιλοσοφία και η κοινωνιολογία και η πολιτική θεωρία. Πριν από όλα αυτά υπάρχει ο αγώνας και η δυναμική πραγμάτωση του ανθρώπου ως προσώπου και κατόπιν αναδύονται οι διάφορες εκφάνσεις της ζωής του που σαρκώνονται στις ποικίλες σχέσεις του.

Η αναζήτηση και η έκφραση του προσώπου δεν αποτελεί ηθογραφία και ασφαλώς δεν είναι προϊόν μιας λογοτεχνικής μεθόδου που συλλαμβάνεται και κατασκευάζεται τεχνητά μέσα σε διανοητικά ή ιδεολογικά εργαστήρια. Η ερμηνευτική πρόταση του Μπαχτίν για το πολυφωνικό μυθιστόρημα και τη διαλογικότητα στο έργο του Ντοστογιέφσκι. Πίσω από όλη αυτή τη θεώρηση βρίσκεται η προσωποκεντρική συγκρότηση της ανθρωπολογίας του Ρώσου συγγραφέα. Για τον Ντοστογιέφσκι το πρόσωπο είναι στάση ζωής και τρόπος ύπαρξης του ανθρώπου. Σε αντίθεση με τον Τολστόι, ο Ντοστογιέφσκι βασανίστηκε στη ζωή, έζησε με πάθος και ένταση, ψηλάφησε την άβυσσο του μηδενός και την επανάσταση της ψυχής. Σε κάθε έναν ήρωά του υπάρχει και ζει ο ίδιος ο Ντοστογιέφσκι. Το έργο του φωτίζεται από τις πύρινες

και συνάμα καθαρτήριες φλόγες των αβυσσαλέων αντιθέσεων. Ο Ντοστογιέφσκι δεν διερευνά θεωρητικά τους ήρωές του, δεν παίρνει αποστάσεις ασφαλείας από τα πάθη και τα βάσανά τους, δεν τους τοποθετεί στο ψυχαναλυτικό ανάκλιντρο, δεν ελέγχει ψυχρά και αμέτοχα τις παθήσεις τους. Δεν πρόκειται απλώς για λογοτεχνικό εύρημα του Ντοστογιέφσκι ή για μία νέα ποιητική του μυθιστορηματός του. Ο Ντοστογιέφσκι αγαπά και πάσχει ο ίδιος με τους ήρωές του. Εκλαμβάνει τα πρόσωπα αυτά και τα αναδεικνύει ως πολυτιμότερα και σημαντικότερα από τον ίδιο τον εαυτό του. Για τον λόγο αυτό και δεν τα εξωραΐζει. Ο Ρασκόλνικωφ, ο ήρωας στο *Έγκλημα και Τιμωρία*, δεν είναι ο Γιάννης Αγιάννης. Τα πρόσωπα που κινεί στα μυθιστορήματά του ο Ντοστογιέφσκι δεν είναι στυλιζαρισμένα, ηθικολογικά, αλλά είναι γυμνά, είναι αληθινά. Η δικαίωσή τους δεν είναι αποτέλεσμα ωραίων και ιδανικών πράξεων. Γι' αυτό και δεν ερευνά τον άνθρωπο στις κανονικές, σχηματοποιημένες και υγιείς σχέσεις της κοινωνικής του ζωής, αλλά κατέρχεται στο υποσυνείδητο, στο πάθος και στο έγκλημα, δηλαδή στο τραγικό γίνεσθαι της ανθρώπινης ύπαρξης, στην τραγική βίωση της ζωής. (Το θέμα της θεοεγκατάλειψης, στα βάσανα και στις δυσκολίες της ζωής)

Η ενεργός δράση του Ντοστογιέφσκι διακρίνεται σε τρεις περιόδους. Στην πρώτη, μέχρι τα 27 του έτη διαπλάθει και δοκιμάζει το συγγραφικό του ταλέντο. Στη δεύτερη ξεχωρίζουν τα έργα του *Ταπεινωμένοι και καταφρονημένοι*, *Το υπόγειο*, *Έγκλημα και Τιμωρία*. Μεταξύ 47 και 59 ετών γράφει τον *Ηλίθιο*, τους *Δαιμονισμένους*, τον *Έφηβο*, τους *Αδελφούς Καραμαζώφ* και το *Ημερολόγιο του Συγγραφέα*. Σε αυτή την τελευταία περίοδο του έργου του φανερώνεται ο μέγας Ντοστογιέφσκι. Η εξορία, η φυλακή, η πάλη με τις ιδέες, η γνωριμία με την ψυχή του ρωσικού λαού, οι σλαβόφιλοι, οι δυτικιστές, οι σοσιαλιστές, τα ταξίδια στην Ευρώπη διαμόρφωσαν τα τέσσερα μεγάλα και τελευταία μυθιστορήματά του.

Ο Ηλίθιος

Ο Ντοστογιέφσκι σκοπεύει προπαντός να δημιουργήσει το ρωσικό χριστιανικό ιδεώδες. Αρχικά τούτο έγινε με τον πρίγκιπα Μίσκιν. Οι άνθρωποι τον αποκαλούν «ο ηλίθιος», διότι στερείται την αγάπη, διασχίζει τον κόσμο και τις παγίδες του δίχως προφύλαξη, ρισκάρει όλες τις συναναστροφές δίχως να χάσει την αθωότητα και την ευθύτητά του. Ωστόσο, το πρόσωπο του Μίσκιν που είναι εμπνευσμένο από τον Χριστό δεν παίζει τον ρόλο του αγαθοποιού ή του ειρηνοποιού καθώς εύλογα αναμένουν οι άλλοι ούτε βελτιώνει τη διεφθαρμένη κοινωνία που τον περιβάλλει. Είναι ο Ηλίθιος ένα είδος πολιτικής και κοινωνικής θεολογίας του Ντοστογιέφσκι; Θα ήταν λάθος να

θεωρήσουμε ότι πρωταγωνιστής στο μυθιστόρημα αυτό είναι μόνο ο Μίσκιν. Ο δεύτερος κεντρικός ήρωας, ισάξιος με τον Μίσκιν, είναι η Ναστάσια Φιλίποβνα, γυναίκα εξαιρετικής ομορφιάς που δεν είναι μόνο εξωτική ή εξωτερική. Άλλωστε, ολόκληρο το έργο του Ντοστογιέφσκυ διαπερνάται από το φλογερό πάθος του έρωτα ή του έρωτα της ομορφιάς. Συχνά ο έρωας είναι μια τραγωδία του ανθρώπου που εκδηλώνεται είτε ως συμπόνια και οίκτος είτε ως διάσπαση, ως πτώση και καταστροφή. Εν τέλει, ο έρωας και η ομορφιά για τον Ντοστογιέφσκι βρίσκουν την πληρότητά τους στη θεανθρώπινη ύπαρξη του Χριστού.

Οι Δαιμονισμένοι

Μετά τον *Ηλίθιο* ο Ντοστογιέφσκι σχεδίαζε να γράψει –και να ολοκληρώσει έτσι τον τύπο του Μίσκιν– ένα άλλο έργο με τίτλο «Η ζωή ενός Μεγάλου αμαρτωλού». Ένα πραγματικό συμβάν τον οδήγησε στη συγγραφή των δαιμονισμένων. Ο μηδενιστής Νετσάγιεφ εκτέλεσε έναν φοιτητή, τον Ιβάνωφ, που ήθελε να αποσκιρτήσει από την ομάδα του. Στο μυθιστόρημα αυτό ο Ντοστογιέφσκι με τα πρόσωπα του Σάτωφ, του Κυρίλλωφ και του Σταυρόγκιν περνά σε μία βαθιά ανάλυση του αθεϊσμού και της πίστης πέρα από τη μυθιστορηματική πλοκή της υπόθεσης.

Οι Αδελφοί Καραμαζώφ

Στο αποκορύφωμα της λογοτεχνικής δημιουργίας του Ντοστογιέφσκι παρουσιάζονται οργανικά και διαλεκτικά όλες οι μεγάλες ιδέες και τα θεμελιώδη προβλήματα που τον απασχόλησαν. Ο έρωας, η ομορφιά, ο πόνος, η ελευθερία, η καταστροφή. Θα σταθούμε κυρίως στον Μύθο του Μεγάλου Ιεροεξεταστή και στο πρόσωπο του Αλιόσα που συνδέεται με τον τύπο του Μεγάλου Αμαρτωλού, έργο που δεν κατόρθωσε να ολοκληρώσει ο μεγάλος Ρώσος συγγραφέας.

Η διαλεκτική του έρωτα. Άνδρας και γυναίκα στη μυθιστορία του Φ.Μ. Ντοστογιέφσκι

Η διαλεκτική του έρωτα στη ζωή των ντοστογιεφσκικών ηρώων
Τα αιματωμένα χνάρια της ερωτικής εμπειρίας
Ο ανικανοποίητος έρωας, Αναζήτηση της τελειότητας, Οδύνη και χαρά
Ο έρωας ως αναπότρεπτη τραγωδία, Προσδοκία και διάγνωση
Η παθολογία της έλλειψης
Η θετική εικόνα της αγάπης
Η μεταλογική διάσταση του έρωτα
Ο έρωας αποβλέπει στο κάλλος
Η αντιφατικότητα μεταξύ ηθικής και αισθητικής
Το σοδομικό και αγγελικό ιδεώδες του έρωτα

Η πολικότητα του ερωτικού τριγώνου
Ο κτητικός έρωας
Ο οίκτος και η ηδονή στη φαινομενολογία του έρωτα
Ο μεταμορφωμένος έρωας, η χαρισματική αγάπη

Κριτικές προσεγγίσεις στο μυθιστόρημα *Ο Ηλίθιος*

Ένας άνθρωπος «θετικά ωραίος»
Η ομορφιά στο φόντο της ασχήμιας
Οι ιωάννεις καταβολές της διαλεκτικής φωτός και σκότους
Οι δυνάμεις του σκότους
Ραγκόζιν: Το πάθος του χρήματος και το ερωτικό πάθος, Η αγάπη ως ιδιοκτησία, Το ψυχολογικό δράμα μεταξύ περηφάνειας και ταπείνωσης
Γκάνια: Η εξαγορά της αγάπης
Στρατηγός Γιεπάτσιν: Η διαφθορά των νεόπλουτων
Τότσκη: Υποκρισία και φαρισαϊσμός των καθωσπρέπει
Ναστάσια Φιλίπποβνα: Η αίγλη της ομορφιάς, Η ανυπόφορη ταπείνωση, Η δοκιμασία του πόνου, Το ασύμμετρο αίσθημα της ενοχής, Η διάθεση αυτοκαταστροφής
Αγλαΐα: Η ζήλεια και ο ερωτικός φθόνος, Η ομορφιά που δεν σώζει
Πρίγκιπας Μίσκιν: Ο ηλίθιος ή η αδύνατη αγιότητα, Η μη συμμόρφωση με τις αξίες αυτού του κόσμου, Δον Κιχώτης και πρίγκιπας Μίσκιν, Ο Μίσκιν ως διαθλασμένη εικόνα του Χριστού
Η παρουσία του θανάτου, Ο θάνατος του Θεού και ο «Χριστός του Holbein», Ο θάνατος της Ναστάσια
Το φως φωτίζει τα σκότη τα οποία δεν το δέχονται

Η ομορφιά του κακού. Σχόλια στους *Δαιμονισμένους*

Ο Σταυρόγκιν μύστης της ομορφιάς του κακού
Οι «δαίμονες», Πολιτικοί τσαρλατάνοι
Η αφορμή του μυθιστορήματος, Το δράμα του μηδενισμού
Πολιτικός λίβελλος και τραγωδία
Ο αινιγματικός ξένος
Η φιλοσοφικό-θεολογική βάση του μυθιστορήματος
Ο Σταυρόγκιν και ο «Μεγάλος Αμαρτωλός»
Η πολυφωνία του κακού και το ηγεμονικό πρόσωπο του Σταυρόγκιν
Η δραματουργία της προσωπικής γοητείας
Η μαύρη αγγελικότητα
Η σαταναλογική υπέρβαση του ανθρώπινου
Ο μεταφυσικός ατομισμός του Σταυρόγκιν
Μαρία Λεμπιάτκιν: Το χάρισμα του να δέχεσαι τη ζωή, Ικανότητα πέρα από τη νόηση
Ο Κυρίλλωφ: Ο «τέλειος αθεϊστής» ή το δράμα του αθεϊστικού μηδενισμού
Ο Σάτωφ: Η αδύναμη πίστη
Η εξομολόγηση του Σταυρόγκιν: Η επαναστατημένη αυτάρκεια

Ο Μέγας Ιεροεξεταστής. Σπουδή στο πρόβλημα της ελευθερίας

Ο έρωας, το κάλλος και η ελευθερία της ύπαρξης
Ιστορία και θεολογική μυθιστορία στον θρύλο του Μεγάλου Ιεροεξεταστή
Ο σιωπηλός και ταπεινός τρόπος της έλευσης του Χριστού
Ο Μέγας Ιεροεξεταστής και η αντιδικία του
Ελευθερία και αναγκαιότητα: Το θαύμα, το μυστήριο και το κύρος
Ο πρώτος πειρασμός: Ελευθερία και υλική ευημερία

Ο δεύτερος πειρασμός: Πίστη και θαύμα
Ο τρίτος πειρασμός: Το ξίφος του Καίσαρα, η αυθεντία της εξουσίας και η ανάγκη της
παγκόσμιας ένωσης
Ελευθερία και βία
Πίστη στον Θεό και πίστη στον άνθρωπο
Το «ευκλείδιο» πνεύμα του Μεγάλου Ιεροεξεταστή
Ελευθερία με οδύνη ή ευτυχία χωρίς ελευθερία;
Αγάπη και ελευθερία
Η αθεϊστική αγάπη
Το όραμα της γενικής ευτυχίας και ο επίγειος παράδεισος
Ο πολιτισμός του προπατορικού αμαρτήματος
Θεάνθρωπος και Υπεράνθρωπος
Ελευθερία και μηδενισμός της ύπαρξης